

מצוקת הסמכות ההלכתית בימינו

היהדות, שהיא דת המדגישה הלכה ושמירת מצוות, מקצה מקום מרכזי לסמכות. בניגוד לאותן דתות אשר בהן האמונות שמורות בלב כל אדם, החיים על פי ההלכה מחייבים התנהגות נורמטיבית, ולכן יש צורך בגורם הקובע מה נכון וכיצד יש להתנהג.

כבר בתורה עצמה יש הכרה בצורך בסמכויות, ופרשה שלמה – פרשת שופטים (דברים, י"ז-י"ט) – מוקדשת להגדרת סמכויות בכל התחומים: הפוליטי (המלך), הריטואלי (הכהן), הקשר עם האל (נביא), השיפוטי (שופט), ואף הדתי: "כי יפלא ממך דבר למשפט, בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע, דברי ריבות בשעריך, וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלוהיך בו. ובאת אל הכהנים הלוויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, ודרשת והגידו לך את דבר המשפט" (דברים, י"ז, ח'-ט').

מעניין לציין שהתורה קובעת בעניין זה גם מצוות עשה ("ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך" – פס' י') וגם מצוות לא תעשה ("לא תסורו מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" – פס' י"א), ועל מי שמערער על הסמכות הדתית המוכרת היא מטילה את העונש המקסימלי – מוות: "והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמע אל הכהן העומד לשרת שם את ה' אלוהיך או אל השופט, ומת האיש ההוא ובערת הרע מישראל" (פס' י"ב).

בתורה שבעל פה, נוסף על התייחסות לעניין זה בסוגיות שונות בתלמוד, מוקדשות לנושא הסמכות ההלכתית-המשפטית שתי מסכתות שלמות: סנהדרין והוריות. אף הרמב"ם מקדיש לנושא זה ספר שלם – ספר שופטים – מתוך חיבורו **יד החזקה**. את הסמכות ההלכתית – הסנהדרין – הוא מכניס בתוך קונטקסט רחב של סמכויות; כך, למשל, הוא כולל בהלכות ממרים גם את הלכות כיבוד אב ואם.

תפקודה של סמכות מותנה בכך שהיחיד או הציבור יפנו אליה. לא פלא, אפוא, שבמסורת התלמודית אנו מוצאים עדויות רבות לפניות אל סמכות, כגון הסגנון "למדנו רבנו", או תיאור של מכתבים אשר נשלחו אל רבנים שונים על מנת לברר הלכות: "שלחו ליה בני מדינת הים לרבן גמליאל... " (גטין, ל"ד, ע"ב). בדרך זו התפתחה ספרות ענקית של שו"ת –

פניות לרבנים בשאלות שונות ותשובותיהם לשאלות אלה. לפי הערכתו של השופט בדימוס, הפרופ' מנחם אלון, יש למעלה מ-300 אלף שו"תים ביותר מ-3,000 ספרים של מחברים שונים.¹ עובדה היסטורית זו מעידה על פעילות מתמדת ותוססת של המערכת הסמכותית ההלכתית. אמנם צורת הסמכות לבשה צורה ופשטה צורה: לפעמים היו מוסדות מרכזיים – הסנהדרין, בית הדין הקהילתי וכו' – ולפעמים היו אלה רבנים בודדים; אך עם כל זה, תמיד היתה סמכות כלשהי אשר, כמוה ככוכב השחר, כיוונה את עם ההלכה בכל הליכותיו.

ואולם, עם כל חיוניותה של הסמכות, הבינו חז"ל כי טמונה בה גם סכנה: סכנת דיכוי של היחיד בידי גוף או אדם סמכותיים. משום כך הם התרו בבעלי סמכות לנהוג מתינות בהפעלת סמכותם. הרמב"ם, בהלכות סנהדרין (כ"ד, א') מזהיר: "אסור לאדם לנהוג בשררה על הציבור ובגסות הרוח, אלא ביראה וענווה". ובהלכות ממרים (ו', ח') הוא מוסיף: "אף על פי שבכך נצטווינו, אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול". כדי שסמכות תפעל כראוי, יש צורך למצוא את שביל הזהב בין השררה מצד אחד, לבין הכבוד לפקודים ויחס בין-אישי מצד שני.

הסמכות ההלכתית אכן פעלה באופן ששיקף דרך זו. אדגים עיקרון זה בכמה זיכרונות אישיים. בהיותי ילד, תלמיד ישיבה ואיש צעיר, זכיתי לעמוד בפני כמה מגדולי ישראל, והפניתי אליהם שאלות הלכתיות. כולם נחשבו בעיניי לסמכויות מוחלטות, ועמדתי בפניהם מתוך יראה והערצה; ובכל זאת כולם התייחסו אליי בדרך שמנעה כל התבטלות בפניהם. כילד, זכורני שפניתי פעם בשאלה לרב הגאון אליהו הנקין זצ"ל. הוא הוציא את הספר "ערוך השולחן", עיין בו, ונתן לי תשובה. ואז הוא הוסיף: "אתה חושב שלא ידעתי את התשובה? בוודאי ידעתי. בכל זאת רצוני שתלמד, שאפילו כאשר אתה יודע הלכה, בכל זאת חשוב לפתוח ספר ולעיין בפנים; זה עוזר לזכור את ההלכה". הפוסק הדגול, הזקן והנערץ, ענה לי מתוך גישה אבהית, אשר חינכה אותי כיצד לתפקד בעצמי בעתיד.

פעם אחרת פניתי לרב הגאון משה פיינשטיין זצ"ל בשאלה עדינה בדיני ממונות. בתחילת דרכי ב"גשר" הוצעה לנו תרומה עצומה, הכרוכה בפעולה חשבונית מפוקפקת. כשפרסתי את השאלה בפני הגאון בביתו, הוא היסס וענה: "אלו שמתירים אומרים...", והסביר לי סברה. לא הבנתי את יסודה ועניתי: "אבל זה לא המקרה שלפנינו!". מתוך אי נוחות הוא הוסיף ואמר: "הם אומרים סברה אחרת...", והציג סברה תמוהה עוד יותר מהראשונה. הבעתי שוב את פליאתי בפניו. אחרי כמה שניות של שקט פניתי אליו לתומי, ושאלתי: "יכול אני לשאול את ראש הישיבה שאלה אישית?" הוא ענה: "שאל". אמרתי: "בוודאי ראש הישיבה קיבל הצעות כאלה בעבור הישיבה שלו. מה הוא עושה?" ואז חייך הרב משה

1 מנחם אלון, המשפט העברי, חלק ג', ירושלים תשל"ג, עמ' 1221.

בחיוך חם, שהביע סיפוק והנאה, ביטא את עמדתו הנחרצת נגד העלמת מס, ואף נתן לי להבין למה בכל זאת התייחס לכך בסלחנות בתחילת דבריו. הרב פיינשטיין היה סמכות בעבורי, והייתי מקבל כל הכרעה שלו; בכל זאת הוא לא הפעיל את סמכותו בגסות, אלא קודם בדק את כוונותיי, ובמיומנות חינוכית רבה הוביל אותי צעד אחר צעד עד לרגע שבו הוא היה מוכן לגלות את הפסק שלו.

ועוד דוגמה: שבוע לפני יום העצמאות שאלנו את מורי ורבי אהרן סלובייצ'יק שליט"א האם מותר להתגלח ביום העצמאות. הוא אסר זאת עלינו. נכנסנו אתו בשקלא וטריא בסוגיה, והבאנו ראיות לצדקת עמדתנו, אך הוא לא זז ממקומו. ואולם כאשר אמרנו לו שהרב נסים זצ"ל התיר זאת, הוא הרים גבה וביקש לראות את תשובתו. למחרת הבאנו את התשובה, הוא עיין בה – והתיר. גם כאן ברור כי בסופו של דבר היינו מקבלים עלינו את הכרעתו; אך הוא פתח בפנינו את האפשרות לדון בעניין כ"תלמיד-חבר", ולא היסס לשנות את דעתו בפני תלמידיו.²

סיפורים אלו ממחישים ממד חשוב של התהליך ההלכתי המסורתי. לבעל הלכה לא היה מעמד של אורים ותומים. היחס בין בעל הסמכות לבין הציבור הנתון למרותו לא היה יחס כוחני, חד-סטרי וכפייתי, אלא יחס אנושי, אבהי ומשתף. בעל ההלכה לא דרש שיצייתו לו

2 בראייה לאחור נדמה לי שבמקרה זה באה לידי ביטוי תכונה אנושית אחרת של תהליך הפסיקה. ההכרעה ההלכתית של רב מסוים משתנה לפעמים לפי השואל ולפי התנאים. בעצם, בפני פוסק יש טווח מסוים, והוא מטה את הכף לעתים לצד אחד ולעתים לצד השני. תהליך זה הוסבר על ידי הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א במלים אלה:

[...] A sensitive posek recognizes both the gravity of the personal situation and the seriousness of the halakhic factors. In one case, therefore, he may tend to view the points of contention in one way, while in a second case exhibiting slightly different details, he may tilt the decision on these points in the other direction. He may reach a different kind of equilibrium in assessing the views of his predecessors, sometimes in allowing far-reaching positions to carry great weight, while in other cases ignoring them completely. He might stretch the halakhic limits of leniency where serious domestic tragedy looms, or hold firm to the strict interpretation of the law when, as he reads the situation, the pressure for leniency stems from frivolous attitudes and reflects a debased moral compass. This approach is neither evasive nor discriminatory. The flexibility arises from a recognition that halakhic rulings are not, and should not be, the output of human micro-computers, but of thinking human beings; a recognition that these rulings must be applied to concrete situations with a bold effort to achieve the optimal moral and halakhic balance among the various factors.

Rabbi Aharon Lichtenstein, *Abortion: a Halakhic Perspective*, translated by Rabbi Nathaniel Helfgot, taken from: www.vbm-torah.org.

לבעל הלכה לא היה מעמד של אורים ותומים. היחס בין בעל הסמכות לבין הציבור הנתון למרותו לא היה יחס כוחני אלא יחס אנושי, אבהי ומשתף. בעל ההלכה לא דרש שיצייתו לו מתוקף מעמדו, ואף לא היו בידו תשובות סטנדרטיות מוכנות

מתוקף מעמדו, ואף לא היו בידו תשובות סטנדרטיות מוכנות. הוא ניסה להבין את השואל, וחיפש דרכים שבהן יוכל להביא את הציבור להבין את הכרעתו. ביחס המיוחד הזה היה הכוח ליצור איזון בין סמכות לבין אוטונומיה, בין ההכרח שגורם חיצוני יקבע את ההתנהגות המחייבת על פי המערכת הלכתית לבין הצורך בשמירת כבוד היחיד ופיתוח אחריותו האישית ועצמאותו.

כיום נמצאת מערכת סמכותית זו במצוקה. אנו נעים בשני כיוונים הפוכים: מצד אחד, מאמינים רבים פונים לרבנים מתוך התבטלות גמורה, שיש בה גם ויתור על הממד הדתי החיוני של האחריות האישית. לא פעם אנשים עומדים בתור במשך שעות, שואלים את שאלתם, מקבלים תשובה "אסור" או "מותר" – ובוהו מתחיל ומסתיים הקשר. כמו כן אנשים פונים לרב בכל תחומי החיים, אפילו אלה שמחוץ לתחום ההלכה, כאשר רצונם אינו לקבל עצה חכם, אלא לשמוע את דבר ה'.³ מסביב למעמד הרב התפתחה אידאולוגיה שלמה, הקרויה "דעת תורה" או "אמונת חכמים" – נושא שאף נמצא בתכניות הלימודים של בתי הספר הדתיים.

נוסף על כך, בזמן האחרון הולכת ומתגלה תופעה חדשה: בניגוד מוחלט למצב שהיה קיים בצעירותי, כיום נתפסים רבנים רבים (ולא רק רבנים) כאנשי מופת וכבעלי נסים שיש להם קשר ישיר עם השמים, ובידם לענות על כל שאלה לא מתוך חכמה ולימוד, אלא מתוך כשרון פסידו-נבואי. אלמנטים כאלה היו קיימים בחסידות הקלסית, והם עוררו תגובות חריפות של רבים מגדולי ישראל, עד אשר עברו תהליך של מיתון ועידון. ואולם הנביאים של היום מתנבאים כסמכות חדשה, אשר יש לה השלכות קשות לגבי תפקודן של קהילות דתיות (שבירת הדמוקרטיה על ידי הכרעת הרב) ואף לגבי חייהם של זוגות (שכן יש זוגות שאף נפרדו בעקבות דברי ה"נביאים" הללו). למרבית הפלא, לא מעט מן הפונים לאנשים הללו הם צעירים מתוך הציבור הציוני-דתי, רבים מהם בעלי השכלה גבוהה, הן ישיבתית והן

3 הפוסקים הקלסיים הקפידו להבחין בין שאלות הלכתיות לבין שאלות לא-הלכתיות, אשר בהן תשובת הרב היא בגדר עצה, ולא פסק הלכה. בנוגע לשאלת רכישת ביטוח חיים, למשל, מדגיש הרב משה פיינשטיין בפתח דבריו: "הנה שאלת כתר"ה אף שהוא רק עניין עצה ... אבל בכל זאת אנסה לומר כפי הנראה מדברי חז"ל מה שיותר נכון" (אגרות משה, אורח חיים, ד', מ"ח).

אוניברסיטאית.⁴

מצד שני, הולך ומתרחב היקפו של ציבור ציוני דתי המתנתק מהעולם הרבני, והמתווה את דרכו הדתית – אשר לא פעם היא רצינית ומעמיקה – בלי להזדקק לסמכות הלכתית-רבנית. בעשר השנים האחרונות היינו עדים להתחזקות תנועת תורה ועבודה, תנועה המבטאת במידה רבה הסתייגות מסמכות רבנית. כמו כן דוגל במגמה זו זרם שלם מתוך "כנס לביא" – לפעמים מתוך אידאולוגיה ולפעמים מתוך תסכול על כך ש"אין עם מי לדבר". בשיחה שקיימתי עם מספר נשים יראות שמים, באחד מכינוסי לביא, ניסיתי ליזום מפגש ביניהן לבין רבנים צעירים, רק כדי ליצור ביניהם דו-שיח ובלתי לבקש מן הנשים כל התחייבות לקבל את סמכותם של רבנים אלו. ההצעה נדחתה על הסף, מתוך חוסר אמון וחרדה. ההתרחקות מסמכות מתבטאת גם בכך שבעיתונים דתיים מופיעים מאמרים שבעבר היו נחשבים מחוץ לתחום האורתודוקסיה המקובלת. בקרב צעירים אנו שומעים יותר ויותר את המושג "מתחבר"; אם אתה לא "מתחבר" להלכה מסוימת או לנוהג כזה או אחר, אתה פשוט לא מרגיש מחויב לו. כיוון זה הוא תוצאה טבעית של היעדר תחושת מחויבות למערכת, ושל כפיפות לסמכות חיצונית.

שתי תופעות סותרות אלה מעידות יחדיו על קריסת המבנה הסמכותי, כפי שהכרתיו בצעירותי, הן מצד הציבור והן מצד הרבנים. המנגנון הישן של סמכות אינו מתפקד עוד בעולם המודרני. התחושה היא תחושה של מצב בלתי נסבל, של אנייה טובעת אשר כל אחד קופץ ממנה לכיוון אחר: חלק לכיוון של הכנעה טוטלית, התבטלות וויתור על אחריות אישית, וחלק לכיוון של בעיטה בסמכות הרבנים ודחיית כל מחויבות לפוסקים חיצוניים.

בהמשך המאמר ננסה לעמוד על הסיבות לקשיי התפקוד של המערכת הסמכותית בעולם הציוני-דתי בימינו, ועל כמה השלכות אפשריות במידה שמגמה זו אכן תימשך.

לדעתי, אין סיבה מכרעת אחת להיווצרותו של המצב הנוכחי; מדובר בכמה תופעות, אשר כל אחת בפני עצמה אולי לא די בה כדי לערוך התקפה מוחצת על מוסד הסמכות, ואולם כאשר כולן מצטרפות זו לזו הן מנחיתות עליו מכה אנושה. נעמוד על סיבות אלה.

1. בראש ובראשונה יש להצביע על הפוסט-מודרניות. אינני בא כאן לקבל או לדחות את הפוסט-מודרניות כגישה פילוסופית, אלא רק לעסוק באווירה החברתית-הפילוסופית

4 אל לנו להמעיט בהערכת היקף התופעה. בסמינריון שערך "גשר" לקבוצה מעירת פיתוח, הופתעו התלמידים לפגוש רב אשר אינו עושה מופתים ואף אינו מגלה עתידות; התדמית של רב מגלה עתידות כבר התגבשה אצלם לעומק.

לאחרונה הולך ומתרחב היקפו של ציבור ציוני דתי המתנתק מהעולם הרבני, והמתווה את דרכו הדתית - אשר לא פעם היא רצינית ומעמיקה - בלי להזדקק לסמכות הלכתית-רבנית. בקרב צעירים אנו שומעים יותר ויותר את המושג "מתחבר"

הדומיננטית שגישה זו משרה על עולמנו. בעולם הזה ה"אני" עומד במרכז, והדבר מתבטא הן בחומרנות האדירה של עולם המערב והן בשיח הרוחני שלו ("מימוש עצמי"). "פלורליזם" הפך להיות המנטרה של העולם היהודי בישראל ובתפוצות גם יחד, ובדרך כלל נתפס מושג זה כאומר שאין אמת אחת וכולם צודקים – דהיינו, יחסיות. אין בעולם הזה שום סמכות: לא מעמד, לא ידע ולא גיל. הטיעונים על קיום קלסיקה ספרותית או אמנותית מצויים במתקפה, והעמדה הגורסת שיש ערכים מתערערת והולכת.

ואולם אל לנו לחשוב שעולם זה הוא נטול ערכים. בתוך העולם הספקני והציוני הזה קיימים ערכים ברורים ורבי עצמה. למרות התדמית הנפוצה של פתיחות וסובלנות כלפי דעות אחרות, העולם המערבי העכשווי מעניק לערכיו לגיטימיות אינטלקטואלית כמעט כפייתית. ערכים אלו מכונים "Politically correct", וזוכים להילה כמעט דתית. בתוך הפנתאון הזה של החילוניות המערבית האורתודוקסית נמצא את הקנון של הדוגמה, הכולל את האלים "אוטונומיה", "זכויות הפרט", "חירות", "שוויון", "סובלנות", "פלורליזם" ו"חוסר שיפוטיות".

אכן, כל אחד מהאלמנטים האלה הוא גם ערך תורני – אבל אך ורק כשהוא בא במידה ובמשקל, ובשום פנים ואופן לא בפרשנות הבלתי מוגבלת והדוגמטית שהוא זוכה לה כעת. בקיום הקיצוני הזה, ובהיעדר ערכים מאזנים, מכוונים ערכים אלה את הזרקור אל ה"אני", ובונים אקלים רעיוני-חברתי החותר תחת יסודות הסמכות וההכנעה לגורם חיצוני.

לדאבונו, אווירה זו, הגם שהיא היא נחלת העולם המערבי כולו, זוכה למשנה תוקף במדינת ישראל. אחת התוצאות הקשות ביותר של המאבק הפוליטי בין דתיים לבין חילוניים בישראל היא ההקצנה של כל אחת מהקבוצות הללו. הדבר מתבטא, בין השאר, בהתבצרות האינטלקטואלית של החילונים בעמדות פוסט-מודרניות קיצוניות יותר מן המקובל בעולם המערבי.

באווירה תרבותית כזו יש, כמובן, היחלשות של כל סמכויות. "אני" הוא המחליט, אני ולא אחר. מצב חברתי זה עומד גם ביסוד הכרסום בסמכותם של ההורים בבית ושל המורים בבתי הספר. בעיית היעדר המשמעת, והאלימות הנובעת ממנה, הפכה לאחד ממוקדי המצוקה המרכזיים בבתי הספר. בעולם שכזה, הסמכות הרבנית יכולה להיראות לכל היותר כממצא ארכאולוגי.

2. הגורם השני לערעור הסמכות הרבנית הוא השינוי המהפכני המתחולל בחברה הדתית

המודרנית בכל הנוגע לידע התורני. בעלות על ידע יוצרת תלות, ועל ידי כך נוצר כוח. לרופא יש מעמד מיוחד בכל חברה, משום שבידו נמצא (לפעמים) הפתרון למחלות, לכאבים ולדאגות, ולא פעם – אף המפתח לחיים עצמם. הרופא הוא דמות סמכותית משום שיש לו בלעדיות על הידע הרפואי, וכולנו תלויים בו.

גם סמכות הורים בנויה, במידה מסוימת, על הבעלות על ידע. ההורה נראה כבעל ידע עצום, כשהוא עוזר בקלות לילד קטן המתקשה בשאלות של כפל, כשהוא מלמד את בניו ובנותיו מלים חדשות ומושגים מעניינים, כשהוא מוכיח מיומנות וידענות בדיונים בנושאים מגוונים כמו פוליטיקה, ספורט והיסטוריה, ואף כשהוא מצליח לתקן צעצוע או לחפש אינפורמציה. עצם תפקידם של ההורים כמעבירי תרבות מכתיר אותם בכתר המומחיות, ובתוקף כך גם מעניק להם סמכות. למעשה, מנקודה זו נובע גם כוחם של מורים, של פוליטיקאים ואף של רבנים. מיומנותם של רבנים בלימוד הגמרא, וידעוניהם הרבות בים ההלכה, מעניקים להם מעמד מיוחד בתחום הרוחני ההלכתי, ומכאן מקור מרכזי לסמכותם.

כל זה משתנה כיום בקצב מהיר, ומשתי סיבות. הסיבה הראשונה היא הטכנולוגיה: הטכנולוגיה מציבה בפני כל אדם – ובעיקר בפני הצעירים, הרוכשים במהירות רבה מיומנות בכליה השונים – את האפשרות להגיע לכמות אדירה של אינפורמציה בכל תחום. מצב זה מערער את מעמדן של הסמכויות המסורתיות.

אדגים זאת בסיפור אישי. לפני חודשים מספר התגלתה אצלי אבן בכליה. עוד לפני הדיון עם הרופא בנדון, היה בידי מידע מקיף, ששאבתי מהאינטרנט, על סוגי אבנים בכליה, ההשלכות של מיקום האבן וגודלה, יתרונותיהם וחסרונותיהם של הטיפולים השונים, ואיזה טיפול הוא המתאים ביותר לאבן שהיתה לי. למעשה, הרופא לא יכול היה אלא לחזור על מה שכבר ידעתי. הוד מלכותו הרופא הורד ממרומי כס מלכותו, ותפקידו הצטמצם לביצוע טכני של הטיפול.

מצב כזה קיים גם בתחום ההלכה. להוציא את הרב עובדיה יוסף שליט"א, אין רב בעולם עם ידע מקיף בהלכה הדומה לזה שמציעה הטכנולוגיה. בעזרת מנוע חיפוש יעיל, יכול כל אדם לאתר – באינטרנט או בתקליטור של פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן – דברי פוסקים מכל הדורות בכל נושא שהוא, וכל זאת – בתוך דקות או שניות ספורות בלבד! הרב המומחה, כמו עמיתו הרופא, הורד מכס מלכותו.

בנקודה זו חשוב לציין, שהטכנולוגיה מספקת נתונים באופן

באווירה תרבותית פוסט-מודרנית שבו ה"אני" הוא המחליט, נוצר כרוסום בסמכותם של ההורים בבית ושל המורים בבתי הספר. בעיית היעדר המשמעת, והאלימות הנובעת ממנה, הפכה לאחד ממוקדי המצוקה המרכזיים בבתי הספר. בעולם שכזה, הסמכות הרבנית יכולה להיראות לכל היותר

כממצא ארכאולוגי

בעשרות השנים האחרונות מתרחש בציבור האורתודוקסי תהליך חברתי שאפשר לכנותו בשם "דמוקרטיזציה של הידע התורני". תהליך זה מביא להקטנת הפער בין הרב לבין בעל הבית, ולא פעם נמצא בתינוסות, שבהם בעלי בתים עולים על הרב בלימוד התורה. לתוך המעגל הזה נכנסות, בעיקר בעשור האחרון, גם נשים

חד-ממדי, העלול ליצור יותר עיוות מאשר בהירות. פריטי המידע המסופקים על ידי הטכנולוגיה הם עצמות יבשות נטולות רוח חיים. כדי שהידע הזה יהיה שימושי בצורה מעמיקה, וכדי שיהיה בו ערך לצורך פסיקה הלכתית, דרושים תהליכי מחשבה, כמו הבנה ואינטגרציה; ועוד יותר מכך, נחוץ כאן הפן האנושי של הלומד – דהיינו, שיקול הדעת של הפוסק והאינטואיציה האנושית שלו. בהיעדר ממדי עומק אלו, נותרת האינטואיציה שמספקת בידי הטכנולוגיה בגדר "חכמה וירטואלית". ובכל זאת, נוצרת כאן אשליה של ידע, ותוצאותיה הן תחושת עצמאות, והרגשה של שחרור מן התלות בגורם הסמכותי.

נוסף על ההתפתחות הטכנולוגית, התחולל גם שינוי חברתי אשר הביא לשינוי במעמד הידע. בעשרות השנים האחרונות

מתרחש בציבור האורתודוקסי תהליך חברתי שאפשר לכנותו בשם "דמוקרטיזציה של הידע התורני". לימוד תורה תופס תאוצה עצומה: מספר לומדי התורה בישיבות ובכוללים כיום אין לו אח ורע בהיסטוריה – לפחות מאז ימי חזקיהו המלך, לפי המסופר במסכת סנהדרין (צ"ד, ע"ב). כיום יש עשרות אלפים הלומדים את הדף היומי, כמעט כולם בעלי בתים ולא תלמידי חכמים שתורתם אומנותם. תהליך זה מביא להקטנת הפער בין הרב לבין בעל הבית, ולא פעם נמצא בתינוסות, שבהם בעלי בתים עולים על הרב בלימוד התורה. לתוך המעגל הזה נכנסות, בעיקר בעשור האחרון, גם נשים. לראשונה בהיסטוריה צומח ציבור של נשים תלמידות חכמים, המגלות מומחיות לא רק בתנ"ך ובמחשבה, אלא גם בתלמוד ובפוסקים. ולמרבה הפלא, בד בבד עם התרבות לומדי התורה, מתמעט מספרם של גדולי התורה העומדים משכמם ומעלה מעל כולם. הקטנת הפער בלימוד התורה בין הרב לבין בעל הבית אינה יכולה אלא להמעיט מן הסמכות הרבנית.

בסיכומו של דבר, עם כל היתרונות של מהפכת הידע, הגדלת הנגישות לידע התורני, והגברת לימוד התורה בכל שכבות החברה האורתודוקסית, מולידות את ההרגשה של "מי צריך רב?"; ובהיעדר דמויות של ענקי הלכה, כפי שהיו בדורות קודמים, וכאשר אדם מן השורה אינו חש עוד שהוא עומד בפני דמות השונה ממנו באופן מהותי, הרי כל תביעתם של הרבנים לסמכות נראית כוחנית בלבד.

3. חינוך הילדים בעולם המודרני מחמיר את המצב, בכך שהוא נמנע מלהניח בסיס לסמכות כלשהי. למעשה אפשר לומר, כי שתי הבעיות שנמנו לעיל מצטרפות זו לזו בחינוך הילדים, ויוצרות תפיסה אנטי-סמכותית.

כאמור, אחד מעמודי היסוד של הסמכות הוא ריבוי הידע, או הנגישות לידע, אצל הדמות הסמכותית. ואולם כיום חל בחינוך הילדים שינוי. ראשית, לפי הסטטיסטיקה ילדים מבלים מול מסך הטלוויזיה יותר שעות מאשר הם לומדים בבית הספר או שוהים עם ההורים. על אף הרמה הירודה של תכניות הטלוויזיה, רוכש הילד בעקיפין, דרך האקרון, כמות אדירה של ידע. הילד נחשף למקומות שונים בעולם ולתרבויות אחרות, לאדריכלות, לאפנה, להפקה, למשפט, לרפואה – בעצם, למה לא? גם אם את המיומנויות החברתיות השונות מקבל הילד בעיקר בבית הספר או בבית, היקף הידיעות המגיעות אליו מבחוץ הוא גדול. לכך יש להוסיף את השיוט באינטרנט, שילדים הם גדולי המומחים בו, והמעניק לילד גישה למאגרי אינפורמציה שהם הרבה מעבר למה שיש להוריו ולמוריו גם יחד.

לאיבוד הסמכות אצל ילדים יש פן נוסף. אחד ממוקדי הסמכות המסורתיים של ההורים הוא ה"סודות" הידועים להורים בלבד, ושאותם הם מגלים לילדים לאט לאט, בהתאם לשלבי ההתפתחות שלהם. במרכז עולם סודי זה נמצא, כמובן, נושא המין. אך כיום, השילוב של ערעור התקשורת בין הורים לבין ילדים עם מדיניות החשיפה הטוטלית של המדיה, "גונב" תחום אינטימי זה מן ההורים. וטענה זו אינה מתייחסת רק למין שבתכניות הטלוויזיה, אלא אף ל"פינות חינוכיות", כגון מהדורות החדשות. דיווחי החדשות המפורטים מפרשת קלינטון-לוינסקי, למשל, חשפו בפני כל ילדי העולם מושגים והתנהגויות שלא היו להם כלים להבין אותם. התרוקנות אוצר ה"סודות" של ההורים, עוקרת אפוא אבן יסוד מרכזית ממעמד של ההורים כדמויות סמכותיות. מעניין לציין שבעולם התקשורת החדש, גורם הסמכות – המעניק מעמד חברתי ואמינות לנושאים, והקובע סדר ערכים – הוא התקשורת עצמה, ובראש ובראשונה הטלוויזיה. המסך הוכתר למלך.

לא פחות חמור מכך הוא השינוי היסודי שחל בעולם המודרני בנוגע לתפיסת ה"ילד" – שינוי הנובע ישירות ממערכת הערכים המערבית החדשה שהגדרנו למעלה. אנו חיים בעולם פוסט-טוטליטרי, הסוגד לערכי החירות, השוויון וזכויות הפרט. ערכים אלו מופנים לא רק כלפי מבוגרים אלא גם כלפי ילדים, ולכן מחנכים את הילד להכיר בכך שהוא שווה למבוגרים, ולהעמידו על זכויותיו (כמובן – מבלי לדבר יותר מדי על אחריותו וחובותיו). ואם הילד הוא במעמד של שוויון בלתי מוגבל – הרי הכל פתוח לדיון, ודעתו של כל אחד, לרבות הילד, היא שוות-ערך. לפני חודשים אחדים פרסם גוף ליברלי סקר שנערך בין תלמידי בתי ספר, וגילה לנו בסיפוק רב ש-60% מן התלמידים חושבים שרוב, או כל, המורים בבית הספר מכבדים את התלמידים. ביסוד השקפת עולם זו נמצאת ההנחה שהילד הוא רציונלי, אוטונומי, ומוכשר לקבל הכרעות ערכיות ולהפעיל שיקול דעת לא פחות מן המבוגר.

לא מקרה הוא שהפסיכולוגיה החדשה הזו – של הילד כיצור עצמאי אוטונומי המוכשר להכרעה – התפתחה בימינו; שכן היא ביטוי מובהק לפילוסופיה הרליטיביסטית, הטוענת

היהדות שואפת לעולם טוב יותר, לתיקון העולם ולכן יש ציפייה שהרבנים יגיבו למצוקות חברתיות שונות. ואולם, איפה הדיונים בכל אותם נושאים רחבים הקובעים את גורלנו ואת גורל העולם כולו? מושגים כמו "קו העוני" ו"שכר מינימום" כמעט שאינם מופיעים בשיח ההלכתי

שבעצם מי אנחנו שנדע מה נכון ואמיתי. כל אדם – וגם כל ילד – רשאי להביע דעה, וכל הדעות לגיטימיות. בחברה שבה המשמעת בבתי הספר קורסת, ומעמד ההורים מתערער, וכל זאת על בסיס פילוסופיה ברורה ופסיכולוגיה מוצקה, איזה הסיכוי יש להביא מתבגרים לקבל סמכות כלשהי, וכל שכן סמכות רבנית?

4. הנקודה האחרונה מתייחסת לפער שבין הטענות וההצהרות של רבנים ושל הרבנות, לבין ציפיות הציבור מהם, ולמציאות הריאלית – או, במלים אחרות, איבוד האימון ברבנים.

קביעת התנהגותו היומיומית של האדם בהלכה, מתבססת על הנחת היסוד הסמויה שלמעשי האדם יש חשיבות. ואולם חשיבות זו אינה מתמצה באדם הבודד בלבד. במוקד השקפת

העולם היהודית נמצאת האמונה בכך שהקדוש ברוך הוא מתעניין בעולם כולו ובהתפתחותו. לכל מעשה קטן של כל אדם יש משמעות לא רק ביחס לאדם עצמו; היהדות שואפת לעולם טוב יותר, לתיקון העולם, ודבר זה מושג באמצעות המעשים המצטברים של כל אדם, של כל חברה, ושל העולם כולו. לכן יש ציפייה לכך שרבנים יגיבו למצוקות הרחבות והקשות הפוקדות את החברה ואת העולם, ויציעו פתרונות מעשיים – כלומר, יפעילו מנהיגות ערכית ומוסרית. הצלחת הציונות, המתבטאת בהקמת המדינה היהודית ובכך שהעם היהודי קיבל אחריות על גורלו ותולדותיו, רק הגבירה את הציפיות בתחום זה.

ואולם עולם המעשה ההלכתי רחוק מכך מרחק רב. ראשית, במה מתעסקת ההלכה היום? אלו נושאים הם שיחת היום בעולם ההלכתי? – האם לקבל את היתר מכירת הקרקעות בשמיטה או לא; האם לעשות פתיל תכלת בציצית או להימנע מכך; האם בשכונת רמות בירושלים יש לקרוא את המגילה ב"ד או בט"ו באדר, או בשניהם. אין ספק שאלה הן שאלות חשובות מבחינה הלכתית, אבל איפה הדיונים בכל אותם נושאים רחבים הקובעים את גורלנו ואת גורל העולם כולו? הפער שבין ההצהרות הערכיות לבין תחומי ההתעסקות בפועל של הרבנים קשה מנשוא. הם מכריזים שהעולם הוא בריאה אלוהית ומתנת האל לאדם, אבל כמעט שאין פסקי הלכות מעשיים בעניינים אקולוגיים, כמו החור באוזון והתחממות כדור הארץ. האם באמת אין להלכה מה לומר על השימוש במנועי דיזל, או על העדפת השימוש בדודי שמש? מצהירים על חסד וצדקה ועל הרגישות שהתורה מגלה כלפי האביון, ואף מקימים מפעלי חסד מרשימים; אבל בכל הנוגע לגלובליזציה, אשר השלכותיה העצומות יקבעו את גורלם של מיליוני עובדים, אין קול ואין קשב! אפילו ניסוח הנושאים נראה מיושן ולא רלוונטי – מושגים כמו "קו העוני" ו"שכר מינימום" כמעט שאינם

מופיעים בשיח ההלכתי. אמנם, יש בעולם ההלכה פעילות ערנית ויצירה נפלאה בשאלות רפואיות מודרניות; ואולם שאלות אלה הן נקודתיות בלבד, וכמעט שלא מורגש מאמץ הלכתי רציני להתמודד עם השאלות הקשות ברמה של מדיניות הטיפול הרפואי ההמוני, כמו שיש בעולם כולו.⁵

באופן כללי, אפשר לומר שהשיח ההלכתי דהיום הוא נטול ממד אינטלקטואלי ומעוף. בטוחני שיש הסברים רבים לתופעה זו, ואולם יהיו הסברים אלה אשר יהיו, השורה התחתונה היא שקיים פער עצום בין ההצהרות האוניברסליות של הרבנים והציפיות מהם, לבין העשייה ההלכתית בפועל. מצב זה מביא לכך שהפסיקה ההלכתית מאבדת את יחס הכבוד האינטלקטואלי כלפיה, ואת אמינותה.

שתיקתם של הרבנים בנושאים כלליים ומוסריים רחבים מציקה במיוחד מסיבה נוספת. אין ספק שרצח יצחק רבין ז"ל בידי אדם דתי הוא טראומה עמוקה לציבור הדתי. ניסיונותיהם של רבים ממנהיגי הציונות הדתית להתנער מכל אחריות – אפילו עקיפה – לרצח אינם אמינים, ואף אינם מקובלים על חלק גדול מן הציבור הדתי, המפגיין מידה רבה של רגישות מוסרית אמיתית. הרצח יצר בציבור הציוני-דתי התגוננות ותחושה בלתי מודעת שנכשלנו מבחינה מוסרית, ושהמוסר נמצא "בידיהם" – זאת אומרת, מחוץ לעולם התורני. מהו, אפוא, ערכה של מערכת התנהגותית, אם בתחום המוסרי היא נכשלת?

ההסתבכות והמעורבות ההלכתית בממד הפוליטי במדינת ישראל היא מרכיב חמור במיוחד של פער זה. השימוש בפסיקת הלכה להבעת דעות פוליטיות מביא לכרוסום נוסף באמינות המערכת ההלכתית. כך, למשל, פסקו רבנים כי אסור לפנות בסיסי צבא במסגרת הסכם וואי. עצם העובדה שנפסק בעבור כלל הציבור פסק הלכה שלמעשה אף אחד לא יוכל לקיים, אינה יכולה אלא לערער את מעמד המערכת ההלכתית כולה.⁶ לכאורה, אפשר היה לצפות שבעקבות פסק כזה של המנהיגות הרבנית של התנועה יתחולל מרי אזרחי רב-עימותים, וכי

5 יש לציין את כרכי תחומין, אשר מביאים מספר מאמרים המתייחסים לשאלות גדולות יותר מהרגיל, אולם גם הם אינם מתקרבים לרמה המקיפה הדרושה.

6 המסמך נוסח כפסק הלכה וקבע עמדה חד משמעית: "בהמשך לפסקים שניתנו בזמנו על ידי מועצת הרבנות הראשית ועוד רבנים בעניין איסור פינוי חלקים מארץ ישראל יש"ע והגולן ... אנו קובעים שיש איסור תורה לפנות מחנות צה"ל ולהעביר את המקום לרשות הגויים..." ("יד בתמוז תשנ"ה, 12.7.95). סיפר לי ראש ישיבה אחד, שבעקבות פסק זה פנה אליו תלמיד במצוקה: עליו להשתתף בפניו, ואם לא – יועמד למשפט והוא עלול להגיע לכלא. מה עליו לעשות? בנוכחות התלמיד התקשר ראש הישיבה לאחד החותמים על הפסק כדי לברר האם זהו פסק מחייב. החותם הבהיר שזוהי "הבעת דעה" בלבד, שאינה מחייבת את התלמיד. היש תקדים לפסק כזה? מהו מעמדה של מערכת הלכתית, אשר בה הפוסק עצמו מעיד על כך שדבריו אינם מחייבים את השומעים, למרות שהם מנוסחים בלשון הלכתית חד-משמעית?

מאות אנשים ייכנסו לכלא. מה משמעות העובדה שהציבור כולו התעלם מן הפסק? האם מישהו חושב שפרט זה באמת נעלם מעיני הציבור?⁷

הפער בין ציפיות לבין מעשה מורגש גם בתחום החיים הרוחניים. בתוך הציבור הציוני דתי, ובמיוחד אצל הצעירים, קיימת הרגשה שהיהדות איננה "מספקת את הסחורה". במלים אחרות, בציבור שומרי המצוות רווחת תחושה של חלל רוחני ריק, כאילו הדת אינה עונה על הצרכים הרגשיים העמוקים. צמיחת מניינים בנוסח קרליבך היא ביטוי למרד נגד דרך התפילה הישנה, והיא גם חיפוש מענה רוחני בתוך המסגרת. הנהירה אחר רוחניות – חסידות ברסלב ומיסטיקה – גם היא ביטוי לשאיפה למשהו שהמסגרות הרגילות אינן מספקות. ומי אשם במצב זה, אם לא הרבנים – המופקדים, לכאורה, על הרוחניות?

לרוע המזל, דווקא בנקודת משבר זו צצות ועולות בעיות אובייקטיביות אקוטיות, שבכל דור היה לרבנים קשה לטפל בהן. הבעיה המובהקת ביותר בתחום זה היא הפמיניזם. עם כל הנימוקים וההסברים הנכונים והטובים למעמדן השונה של נשים בהלכה, עדיין קשה לנשים רבות, המשיגות שוויון בכל תחום אחר בחיים, להשלים עם מה שהן מכנות "אזרחות סוג ב'" בעולם ההלכה. רבני הציונות הדתית עומדים בפני דרישות לשינויים שהם אינם יכולים לחולל. כל זה מצטרף לתחושת התסכול הכללית יותר, ולתחושה של חוסר הרלוונטיות של ההלכה. עובדה מדהימה היא, ש-49% מתלמידי הישיבות התיכוניות סבורים שיש מצוות שאינן מתאימות לימינו. מהו מעמדו הסמכותי של איש הרוח בציבור שמרגיש כך?

הפערים שמנינו כאן נובעים בחלקם מטעויות וממחדלים של המנהיגות הרבנית, ובחלקם ממצבים אובייקטיביים קשים. אבל בהצטרפם אלה לאלה, יוצרים הפערים שבין ההצהרות לבין המעשה חוסר אמינות ביחס למערכת הרבנית, וקושי לקבל את סמכותה.

לאן מועדות פנינו?

ערעור הסמכות הרבנית אינו התפתחות חברתית מעניינת בלבד, אלא תופעה הטומנת בחובה סכנות חמורות לציבור הציוני דתי. נמנה שלוש סכנות חמורות במיוחד. הסכנה הראשונה היא מבנית. כמה זמן תוכל מערכת של שמירת מצוות להתקיים בלי מבנה

7 כמה רחוק שימוש זה בהלכה מאזהרתו של הרב יחיאל יעקב וינברג, מחבר ה"שירידי אש", לרב שעמד בפני בעיות של כניסת כהנים לבית הקברות: "... ודאי מחויב הרב למחות בכל כוחו ... אבל מכל מקום עליו לעשות דרכיו בחכמה ובנימוס כראוי, שלא יגרום חס וחלילה שיבעטו בו ראשי העדה, ויסקלו את מרותו ולא ישגיחו באזהרותיו. וידוע מה שאמרו חז"ל (יבמות, ס"ה, ע"ב): 'כשם שמצווה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצווה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע'" (שירידי אש, חלק ב', סי' ס"ז).

סמכותי כלשהו? היש קיום לציבור הלכתי שדוחה סמכות, ובעיקר בתוך סביבה אינדיבידואליסטית? עד כמה ניתן לכופף את הסמכות לפני שתישבר? לדעתי, כבר כעת ניתן להצביע על הנקודה שבה עלול השבר להתרחש – הפמיניזם. הסיבות לכך פשוטות: ראשית, זהו תחום טעון במיוחד, שבו כל הצדדים מתבצרים בעמדותיהם. שנית, בניגוד לתחומים פרטיים בחיי האדם – אשר בהם הפנייה או אי הפנייה לרב, והציות או אי הציות לו, עשויים להיות מוגבלים לאדם ולביתו – בנושא הנשים המאבק העיקרי הוא בתחום הריטואלי: בית הכנסת. האם יתפסו נשים מקום בתפילת הציבור? ומה בעניין מגייני נשים, עליות לתורה וקריאה בתורה? כל שינוי כאן הוא בעל משמעות ציבורית, ועלול ליצור קרע עם הממסד ההלכתי הרבני. אנו עומדים כאן בפני סכנת פילוג, פשוטו כמשמעו.

מה שמחמיר את המצב עוד יותר הוא נושא העגונות. מוסד הנישואין והגירושין פעל באופן יעיל והוגן במשך אלפי שנים; מספר הגירושין היה מזערי, ומוסדות רבניים חזקים נתנו גיבוי לפתרון בעיות. ואולם כיום מתקשה הממסד הרבני לתפקד, בחברה שבה שיעור הגירושין נמנה בעשרות אחוזים, מה גם שהמוסדות הרבניים הם חלשים. הנשים כיום אינן מוכנות להשלים עם מצב שבו אלפי נשים נשארות עגונות בגלל סירוב בעליהן לגרש אותן. הסחיטה הנוראה, והסבל הנפשי הקשה מסביב לנושא, מחריפים במידה משמעותית את הכעס על הרבנים, אשר אינם מגלים יכולת לפתור בעיות אלה. ייתכן שראשית הפילוג בתחום זה כבר התרחשה, עם הקמתו של בית הדין מיוחד בארצות הברית, בידי הרב עמנואל רקמן, אשר כבר התיר למאות עגונות להתחתן, בכך שביטל את קידושיהן. בית הדין של הסתדרות הרבנים, הגוף הרבני האורתודוקסי הליברלי, כבר הודיע שאינו מכיר בפעולות בית הדין של הרב רקמן, ושרבניו לא יחתנו נשים אשר קיבלו היתר נישואין מבית דין מיוחד זה. מה יעשו הנשים שהתגרשו? ואיך יתייחסו בעוד עשרים שנה לבניהן מן הנישואין השניים? האם ילדים אלה יוכרו חס וחלילה כממזרים? זוהי סכנה ממשית של פילוג שאין לו תקנה.

הסכנה השנייה היא עדינה יותר, אך חמורה לא פחות. ייתכן שלערעור הכללי של הסמכות בימינו יש השלכות רבות-משמעות על האמונה כולה. הבעיה המרכזית היא איבוד סמכותם של ההורים.

עד כמה ניתן לכופף את הסמכות לפני שתישבר? לדעתי, כבר כעת ניתן להצביע על הנקודה שבה עלול השבר להתרחש - הפמיניזם, המשפיע על התחום הריטואלי, על בית הכנסת. אנו עומדים כאן בפני סכנת פילוג,

כשהקדוש ברוך הוא נגלה למשה רבנו בסנה הוא מזדהה כך: "ויאמר אנכי אלוהי אביך, אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב" (שמות, ג', ו'). חז"ל תהו על הצורך בפתיחה "אלוהי אביך", שהרי אחר כך מזהה ה' את עצמו כאלוהי האבות. המדרש בשמות רבה (ג', א') מסביר כדלהלן:

נגלה (הקדוש ברוך הוא) עליו בקולו של אביו.

פשוטו כמשמעו

אמר משה: הנני, מה אבא מבקש?

אמר הקדוש ברוך הוא: אינני אביך, אלא אלוהי אביך.

המדרש כאן מעלה טענה יסודית לגבי התפתחות האמונה בה' אצל הילד. הילד הקטן רואה את אביו כענק, חכם החכמים, כל יכול, וראייה זו היא הבסיס לפיתוח האמונה בה'. באופן הדרגתי, ממיר הצעיר תחושה זו של הערצת האב באמונה בה' בורא העולם הכל יכול. בעצם, כולנו שומעים את ה' בקולו של אבינו.

קריסת כל הסמכויות האנושיות, ובמיוחד סמכות ההורים, מאיימת על עיצוב היסודות הנפשיים הדרושים לפיתוח אמונה בה'. האל הבלתי נראה והבלתי נתפס הוא בשביל האדם הפשטה בעלמא; יש לו צורך בניסיונות ובחוויות חיים כדי לבנות פיגומים, שסביבם ניתן לעצב את האמונה בקדוש ברוך הוא. בלי יסודות מוצקים, עלולה אמונתנו להיות רעועה ופגיעה. בעיית הסמכות אינה טכנית כלל וכלל; היעדר הסמכות מאיים על מבנה האמונה כולה.

הסכנה השלישית נמצאת אצל כל אלה המגיבים למצוקות וללחצים על ידי התבטלות טוטלית בפני רבנים ומגלי עתידות. יש הרואים בתופעה זו התפתחות חיונית ואף חיובית. המצב של אי בהירות, הדעות שונות והמורכבות של העולם המערבי העכשווי, בצירוף המצוקות המיוחדות של הציונות הדתית עקב קריסת האידאולוגיה של גוש אמונים, יוצרים מצב אשר בו אין התפקוד האוטונומי יכול להחזיק מעמד. בעולם רעיוני, אשר בו הוכתר הפלורליזם כמלך עליון והרלטיביזם כמשנה למלך, איזה סיכוי יכול להיות לתפקוד דיאלקטי, המאפשר חיים על פי אמיתות וראייה מורכבת ביחד? לפי גישה זו, האינטואיציה הטבעית היהודית חשה בסכנה העצומה הגלומה בחברה המודרנית, והיא שמובילה אותנו לנקיטת עמדה בטוחה בעת משבר, עד יעבור זעם. בתקופה זו של התערעורת היסודות מכל הצדדים, מה בטוח יותר מאבא גדול המחליט וקובע הכל בעבורנו, ובכך מבטיח לנו שלום ושלווה, השקט ובטח?

ואולם, למרות הפיתוי העצום שבגישה זו, המבטיחה לכאורה ביטחון דתי, טמונה בה סכנה לא קטנה. בניגוד לשיטה הסמכותית האנושית, שתוארה בראשית המאמר, ההתבטלות הטוטלית בפני פוסק או חוזה, מדכאת בעצם את חוש הביקורת הפנימי של האדם. רע וטוב, נכון ולא נכון, לעשות או להימנע – כל זה נקבע בידי גורם חיצוני, אשר סמכותו מוחלטת ונובעת מעצם מעמדו, או, במקרה של חוזה, מהצלחותיו בקריאת מצבים או בחיזוי עתידות; הוא אינו מחויב לנמק את עמדתו, ופטור מעמידה בפני שיפוט רציונלי.

אך מי ערב לנו שציבור ה"מתבטלים" יבחר תמיד ברב אחראי ורציני כמנהיגם? ומה יקרה "כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום, ונתן אליך אות או מופת. ובא האות והמופת (!) אשר

דבר אליך לאמור: נלכה אחרי אלוהים אחרים אשר לא ידעתם ונעבדם" (דברים, י"ג, ב'-ג')? ללא חוש ביקורת מפותח, ובלי שמירה על הממד האנושי של הרב, מה ימנע הליכה עיוורת אחרי נביא שווא? בעיה זו חריפה במיוחד היום, משום שהציונות הדתית נמצאת מבחינות רבות בתקופת משבר, וצריכים רק לפתוח את ספרי ההיסטוריה ולקרוא מה קרה לעם שבור ומדוכא במאה ה-17 עם הופעתו של שבתי צבי. אין פלא שכבר יש רבנים שיוצאים בחריפות נגד חלק מאותם חוזי עתידות.⁸ ואולם, רבנים אלה צריכים להבין: הבעיה איננה אדם זה או אחר, אלא דפוס המחשבה המביא לסירוס חוש הביקורת הפנימי של האדם. אם הרבנים ידרשו ציות הלכתי עיוור, יימנעו מפיתוח חוש ביקורת אצל תלמידיהם, ולא יעודדו תפקוד אוטונומי ואחריות אישית, הם משחקים לתוך ידיהם של אותם חוזי עתידות, ומכשירים את הדור ליפול ברשתם של שרלטנים.

שלוש סכנות אלה – סכנת הפילוג, סכנת ערעור האמונה, וסכנת איבוד דרך – מרחפות על ציבורנו עקב ערעור יסודותיה של הסמכות הרבנית.

* * *

השינויים גדולים, והסכנות מרחיקות לכת. איך בכל זאת יוצאים מזה? דווקא בגלל ממדיה ומורכבותה של הבעיה, אין לחפש פתרון פשוט. לא פתרון אחד ולא אדם אחד וישיעונו. במאמר זה יוצעו שלושה כיוונים של פתרון, ואין לראותם אלא כנקודות מוצא לדיון נרחב ומעמיק בנושא.

1. הכשרת רבנים

בהכשרת רבנים קיימת בעיה יסודית, שאי אפשר להתעלם ממנה עוד. תכנית הלימודים של הסמכה לרבנות בנויה על חינוך להוראה הלכתית במובן הקלסי. רב שמסיים בהצלחה מסלול רבנות מוכשר לענות על שאלות באיסור והיתר, כגון הלכות כשרות ונידה, וכן על שאלות בהלכות שבת ואבלות. למרות שבעולמנו מספר השאלות בנושאים אלה מוגבל, בכל זאת אי אפשר לרב לתפקד בלי כל זה; ואולם בעולם המודרני נדרש הרב, בדרך כלל, לענות על בעיות מסוגים אחרים: הוא מתבקש להדריך הורים בחינוך ילדים, לכוון מחנכים

8 להלן ציטוט ממכתבו של רב בכיר בישראל, מיום ו' באייר תשנ"ט: "הגיע לידי מכתב החתום על ידי ... ובו הוא מכחיש את שמועות השקר שכאלו הוא רואה את עצמו נביא או משיח, כביכול. גילוי הדעת שנתפרסם בשמי, שעסק בנושא הנבואה ובמשיחיות ואשר יוחס לנ"ל, נכתב על רקע שמועות השקר הללו. לאור ההכחשה האמורה אני חוזר בי מהצורך לפרסם את גילוי הדעת שכתבתי, והריהו מבוטל בזאת."

**לרב דרושה שפה אינטלקטואלית
שבאמצעותה יוכל לתפקד בתוך
עולמנו. שינוי יסודי בתכנית
ההכשרה של רבנים, הוא תנאי
יסודי להחזרת האמון ברבנים
ובמוסד הסמכות ההלכתית**

בהתמודדות עם מצוקות כמו בעיות משמעת והשפעת התקשורת, לתת עצות והדרכה למשפחות של חולים, ליעץ לזוגות, ולנקוט עמדות בשאלות העומדות ברומו של עולם.

רב היוצא כיום מבית המדרש, נקלע למצב שבו עליו להיות פסיכולוג, מחנך, ויועץ משפחה – בלי שיינתנו לו כלים כלשהם לבצע את תפקידו. כמובן, כמעט שאין בעולם אנשי אשכולות כאלה, ואין שום דרך להכשיר אדם בכל כך הרבה תחומים. ובכל זאת, הכשרה מודרנית של רב חייבת לכלול פיתוח רגישויות למכלול התחומים שאותם הוא עתיד לפגוש, וכן כתובות שבהן יוכל לקבל ייעוץ והכוונה כשיעלו נושאים כאלה בפניו.

מעבר לכל, לרב דרושה גם שפה אינטלקטואלית שבאמצעותה יוכל לתפקד בתוך עולם כזה. לא פלא הוא שמורי ורבי, הרב יוסף דב סלובייצ'יק זצ"ל, דרש תואר מוסמך לכל מועמד לרבנות. הוא הרגיש כנראה, שכדי שהמסורת תישאר רלוונטית לציבור מערבי מודרני, נחוצים לרב, לשם ביצוע מוצלח של תפקידו, כלים נוספים ומעוף. כמו כן, אין לצפות שאדם יפנה שאלה הלכתית לרב, שלדעתו איננו מבין את הבעיות לעומקן. שינוי יסודי בתכנית ההכשרה של רבנים, הוא תנאי יסודי להחזרת האמון ברבנים ובמוסד הסמכות ההלכתית.

דומה כי בנקודה זו אפשר להצביע על התפתחות מעודדת. בעשור האחרון מתחילים להופיע בשטח רבנים צעירים רבים המבינים את האופי החדש של תפקידם, והמכשירים את עצמם למשימתם. יש גם מוסדות, כמו בית מורשה ומרכז הרצוג שעל יד ישיבת אלון שבות, המרחיבים את האופק ההשכלתי של תלמידי החכמים. גם ההתארגנויות של רבני צוהר ורבני הקיבוץ הדתי מייצגות סוג חדש של רב, המשלב למדנות הלכתית עם כישורים בשיחה מודרנית. ריבוי מספרם של רבנים אלה יעניק להלכה, בטווח הארוך, צביון ושפה אקטואליים, ודבר זה עשוי להגביר ולקדם בצורה משמעותית את התקשורת ההלכתית בין הציבור המודרני לבין הרב.

2. חינוך לחיי הלכה

השינוי השני חייב להתרחש במערכת החינוך. תכנית הלימודים של בתי הספר הדתיים, ובכלל זה הישיבות התיכוניות והאולפנות, חייבת לכלול לא רק לימוד תלמוד והלכה, אלא גם לימוד על ההלכה. יש צורך להגדיר מה זאת הלכה, להבהיר את תחומי פעילותה, ולהכיר את ספרות ההלכה – ספרים של פסקי הלכות וספרי שאלות ותשובות. חשוב מאוד להשתחרר מהבלעדיות של לימוד הגמרא וללמוד גם את ספרות השו"ת. דבר זה חיוני הן כדי

לעמוד על מעמדו של הרב כסמכות המכריעה בנושאים הלכתיים, והן כדי לחוש את המשא-ומתן הרציונלי והאנושי המנחה את הדיון ההלכתי. מעבר לכל, חייבים לארגן פגישות פנים אל פנים בין הנוער לבין רבנים פוסקי הלכה, שבהן יוצגו שאלות שעלו בכיתה ושלא היה להן מענה ברור, ויתקבלו פסקי הלכה. תפקוד נכון בתוך עולם ההלכה דורש חינוך.

3. חשיבה חדשה

במקרה הטוב, יענו הפוסקים על חלק מן הבעיות, אבל בשום פנים ואופן לא על כולן. נדרשות תבונה ותעוזה כדי לחשוב מחדש על הסמכות, ולבחון כיצד, למרות כל הבעיות האובייקטיביות, ניתן בכל זאת להעניק ל"סמכות" מעמד ומשמעות בימינו. תהליך זה חשוב לא רק במישור התאורטי אלא גם במישור המעשי; תפיסות חדשות והגדרות עכשוויות, למשל, עשויות להשפיע רבות על תכני תכנית הלימודים בתחום זה. אפילו ניסוח התופעה יכול להיות בסיס חשוב להצלחה או לכישלון חינוכי. ייתכן שיש היום בעיה עם עצם המושג "סמכות"; בעולם שבו ה"אני" עומד במרכז, וערכים כמו שוויון, חירות וזכויות הפרט אופפים אותנו, ייתכן שעצם ההגדרה של פוסק הלכות כ"סמכות" מעניקה למוסד ריח של כוחנות וכפייתיות. מה יקרה אם נחליף את המושג "סמכות" במושג "נאמנות", ונחנך לנאמנות לתורה, לחז"ל, ליצירה ההלכתית הנפלאה שנוצרה במשך אלפי שנים, ול"מעתיקי השמועה" של ימינו, הרבנים? בניגוד למושג "סמכות", המתמקד בפוסק ובהכרעתו ומשדר כוחנות, מעבירה המלה "נאמנות" את הזרקור אל השואל. המושג "נאמנות" משדר מסר אשר לפיו הפנייה אל הרב היא בגדר הכרעה אישית של השואל, הנעשית מתוך אמונה בקדוש ברוך הוא ובתורתו, ומתוך אחריות תרבותית ותפקוד מוסרי-היסטורי. ייתכן שגישה זו פותחת דרך חינוכית המתאימה יותר להווייה המודרנית. האם אין כאן גם אפשרות להגדרה חדשה של המושג "אמנות חכמים" – לא כ"אמונה" ברבנים אלא כ"נאמנות" לחכמים? בדרך זו אפשר להימנע מהגישה המסוכנת של חינוך לאמנות חכמים המביאה לתפיסת החכמים כמגידי עתידות. עלינו לחנך לאמונה בקדוש ברוך הוא בלבד, ולנאמנות לחכמינו אשר הם "מעתיקי השמועה" מסיני, והשומרים הנאמנים על המסורת בכל הדורות.⁹

מה יקרה אם נחליף את המושג "סמכות" במושג "נאמנות", ונחנך לנאמנות לתורה, לחז"ל, ליצירה ההלכתית הנפלאה שנוצרה במשך אלפי שנים, ול"מעתיקי השמועה" של ימינו, הרבנים? בניגוד למושג "סמכות", המתמקד בפוסק ובהכרעתו ומשדר כוחנות, מעבירה המלה "נאמנות" את הזרקור אל השואל

9 אני אסיר תודה בזה לרב יהודה עמיטל שליט"א, אשר האיר את עיני לעובדה שבהרבה מקומות הפירוש של "אמונה" הוא

הצעת כיוון זו קוראת ליזום תהליכים וליצור במות, אשר יעודדו תהליכי חשיבה פתוחה וחדשנית. תהליך כזה, שייעשה מתוך אחריות ועם רגש הכבוד הראוי לחכמים ולהלכה, יש בכוחו לטפל גם בנושאים רגישים אחרים המקשים על סמכות הרבנות, במיוחד מעמד האישה. תהליך כזה גם יהיה פתח של תקווה לאותם אנשים שהתייאשו מתפקודו של עולם ההלכה, והוא עשוי למנוע נקיטת צעדים שיובילו, חס וחלילה, לפילוג.

בשלושת כיווני ההתמודדות עם הבעיה המוצעים כאן, יש לראות לא יותר מאשר ראשיתו של דיון, אשר בו ייקחו חלק חברים רבים השותפים לדאגה עקב ערעור הסמכות הרבנית, והשואפים לשיקומה.

* * *

כאשר באו אנשי הכנסת הגדולה לנסח את חלק הבקשות של תפילת העמידה, הם קבעו את ברכת הדעת כברכה הראשונה. נראה שלפני שאדם פורס את צרכיו לפני בוראו, הדבר הנחוץ לו ביותר הוא התבונה לדעת מה הם צרכיו האמיתיים, ובאיזו דרך עליו ללכת. יש גם סוג של בעיות שפתרונוותיהן אינם ברורים, ומשום כך נחוצות לנו, בראש ובראשונה, דעת ותבונה, כדי שנשכיל לפתח גישה בריאה ולצעוד בדרך הנכונה.

בעיית הסמכות היא בעיה כזו. הגורמים להיווצרותה רבים ומורכבים, והיא אינה ניתנת לפתרון פשוט. הגורמים לבעיה תלויים בנו רק בחלקם; חלק אחר קשור לתהליכים חברתיים ומחשבתיים שמעבר לשליטתנו. כשנושא כל כך מרכזי בעיצוב חיי ההלכה נמצא במשבר כה עמוק ורב-פנים, אנו באמת זקוקים לעזרתו ולחסדו של "חונן הדעת".

ואולם תהא תגובתנו אשר תהיה, שלוש תכונות חייבות להיות נר לרגלינו. אנו נזדקק למקוריות כדי לפתח תגובות חדשניות ולא-קונבנציונליות; לתעוזה, כדי לנקוט צעדים לא פופולריים – אם יידרשו כאלה; אך לא פחות מכך – לזהירות ממעשים פזיזים, כדי שלא נתחרט בטווח הארוך על הישג מיידי חשוב.

השמיעני בבוקר חסדך, כי כך בטחתי,

הודיעני דרך זו אלך, כי אליך נשאתי נפשי (תהילים, קמ"ג, ח').

"נאמנות", כמו למשל בפסוק: "והאמין בה" ויחשבה לו צדקה"
(בראשית, ט"ו, ו'). הפירוש הוא שאברהם היה נאמן לה'.